

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЛІННІК ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 271.2(477)–9,,1988/2015”

**РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У КОНТЕКСТІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (1988–2015)**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Рівненського державного гуманітарного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
ШУГАЄВА Людмила Михайлівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри філософії

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
ВЛАДИЧЕНКО Лариса Дмитрівна,
Департамент у справах релігій та національностей
Міністерства культури України,
завідувач відділу експертно-аналітичної роботи та
зв'язків з релігійними організаціями

кандидат філософських наук, доцент
ШКІЛЬ Світлана Олександрівна,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
доцент кафедри філософії

Захист відбудеться «25» листопада 2016 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «25» жовтня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Релігійний фактор відіграє важливу роль в сучасних українських реаліях, пов'язаних із становленням нового суспільства в умовах постмайданної ситуації та військової кризи. Політичне та геополітичне змагання за Україну виявило, що суб'єктами цієї боротьби є не лише український народ та українські церкви, але й зарубіжні політичні та церковні потуги. Українська Православна Церква – найбільше релігійне об'єднання України, що має перевагу в переважній більшості областей країни за кількістю громад (крім Галичини). Від позиції УПЦ із суспільно-політичних питань залежать настрої значної кількості українських православних. При митрополиті Володимирі відбувалися значні трансформації цієї позиції, які були викликані як зовнішніми впливами, так і боротьбою різних угруповань всередині УПЦ. Канонічна єдність із Московською патріархією виявилася реальною причиною для того, щоб УПЦ зайняла непатріотичну позицію під час подій на Сході України. Еволюція УПЦ до усамостійнення була перервана як зусиллями патріарха Московського Кирила, так і завдяки діяльності нового керівництва УПЦ. Нові історичні виклики, трансформації УПЦ в бік проросійськості і нова хвиля міжконфесійного протистояння роблять гостро актуальним переосмислення всього історичного шляху УПЦ з часів релігійного відродження, пов'язаного з святкуванням тисячоліття хрещення Русі у 1988 році, і до сьогодні. Аналіз розвитку УПЦ протягом 1988–2015 років дозволяє краще зрозуміти перспективи українського православ'я загалом та УПЦ зокрема, виробити рекомендації щодо актуальних сьогодні шляхів виходу з перманентної кризи київського християнства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною комплексної науково-дослідної роботи кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету за науковою темою «Співвідношення релігійного і національного: контекст історії і культури українського народу» (реєстраційний номер 014U000085).

Мета дослідження полягає у необхідності нового всебічного й об'єктивного аналізу розвитку УПЦ у контексті суспільно-політичних трансформацій періоду перебудови і незалежності України.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань:

– дослідити становлення УПЦ від українського екзархату РПЦ до УПЦ МП формації 1992 року;

– висвітлити причини й особливості трансформацій УПЦ за часів правління митрополита Володимира (Сабодана);

- виявити передумови і специфіку розвитку партнерських відносин УПЦ із проросійськими силами;
- розкрити геополітичний і церковно-політичний контекст суперництва, втручання і спроб впливу у внутрішні справи українського православ'я;
- провести комплексний аналіз «українофільської політики» керівництва УПЦ як вияву боротьби за збереження цієї юрисдикції;
- проаналізувати особливості сучасної кризи УПЦ (2014–2015 років) і визначити перспективи можливого розвитку УПЦ.

Об'єктом дослідження є розвиток УПЦ від її виникнення шляхом трансформації українського екзархату УПЦ до сучасної кризи.

Предметом дисертаційного дослідження є церковно-політичні, геополітичні, конфесійні, канонічні, ідейно-політичні причини трансформацій УПЦ.

Методологічна основа дослідження включає в себе як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Об'єкт і предмет дослідження обумовили вибір теоретико-методологічних засад і методів його проведення. Дисертація має філософсько-релігієзнавчий характер із застосуванням елементів історіософії. Це дозволило нам провести неупереджений філософсько-релігієзнавчий аналіз причин, що визначали трансформації УПЦ. Дотримання принципу позаконфесійності слугувало плідності компаративного підходу до вивчення УПЦ порівняно із іншими юрисдикціями. На етапі архівного пошуку застосовувалися методи наукової евристики, аналізу і синтезу, порівняльний, описовий, класифікації та критики джерел. Метод систематизації із залученням аналітико-синтетичного, а також контекстуальний аналіз використовувалися при дослідженні витоків і особливостей розвитку УПЦ. В цілому дисертаційне дослідження проводилося на межі різних галузей релігієзнавчої науки, зокрема філософії релігії, історії релігії та соціології релігії. Тому в роботі застосовувалися переважно загальні методи гуманітарних досліджень: порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення та ін. У розв'язанні завдань дисертаційного дослідження використовувалися загальні методологічні принципи наукового аналізу, зокрема об'єктивності, історизму, системності, світоглядного плюралізму, діалектики, а також специфічно релігієзнавчі принципи: гуманізму, толерантності, позаконфесійності, світськості.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі комплексного аналізу документів, релігієзнавчих і науково-аналітичних праць, усних інтерв'ю експертів та учасників подій, богословських творів і матеріалів ЗМІ доведено, що розвиток УПЦ в 1988–2015 роках пройшов стадії становлення (1988–1992 рр.), збереження власної

ідентичності перед зовнішніми викликами (1992–2013 рр.) та системної кризи (2014–2015 рр.).

Здійснене дослідження дало можливість обґрунтувати низку положень, що вирізняються науковою новизною і виносяться на захист:

Вперше:

– встановлено, що УПЦ виникла шляхом трансформації українського екзархату РПЦ до статусу «умовно автономної» церкви (томос від 27 жовтня 1990 року), яка змагалася за автокефальний статус (Собор 1–3 листопада 1991 року), але залишилася у канонічній єдності із Московським патріархатом, де-факто відмовившись від самостійності та свого Предстоятеля митрополита Філарета (Харківський собор 27 травня 1992 року), але ідеологічно обґрунтовуючи новий курс як «відновлення церковної соборності»;

– виявлено, що за часів правління митрополита Володимира УПЦ розвивалася перш за все завдяки тісній співпраці з тими політичними елітами України, які орієнтувалися на співпрацю з Росією. Спричинялося це зв'язками фаворитів митрополита Володимира із церковними і бізнесовими колами Москви, необхідністю розбудови храмів у регіонах, для яких характерна «секуляризація згори», відсутністю з 1992 до 2007 року порозуміння між УПЦ та національно-орієнтованими політиками;

– обґрунтовано, що можливість вторгнення Константинопольського патріархату на канонічну територію УПЦ була фактором для розвитку проросійської орієнтації керівництва УПЦ в 2000–2001 роках, що спричинило глибоку політизацію УПЦ і широку підтримку провладних кандидатів на виборах 2002 і 2004 років. В 2005–2008 роках УПЦ не могла спиратися на підтримку Партії регіонів, і така сама загроза широкомасштабного втручання Вселенської патріархії спровокувала імітацію українофільського курсу, що знайшла вираження в перемовинах із УАПЦ задля перспектив її прийняття як автономної церкви до складу УПЦ;

– з'ясовано, що у кінці 2007 року відбувається справжній поворот УПЦ до україноцентричної церковної політики. Цей курс був відповіддю на тиск з боку Московської патріархії, пов'язаний із намаганням зупинити кар'єру нового фаворита митрополита Володимира – Олександра (Драбинко). Українофільська політика УПЦ знайшла свій вираз у боротьбі за незатверджену Московським патріархом редакцію статуту УПЦ, відстороненні від посад ряду проросійських ієрархів, у засудженні проросійського «політичного православ'я», у програмних доповідях митрополита Володимира в 2007–2013 роках. Суттєвою складовою боротьби УПЦ за власну самостійність стала інформаційна політика митрополита Володимира, яка здійснювалась не лише через церковні ЗМІ, але через ряд формально незалежних ресурсів, що критикували ідеологію

«русміра» та утверджували цінності вселенського і київського християнства. Доведено, що роль митрополита Володимира (Сабодана) у розвитку та трансформаціях УПЦ була суперечливою і контроверсійною. З одного боку, він створив ідеологію православного українофільства для УПЦ, запропонував і реалізовував політику відкритості у відношенні до інших церков України, домігся засудження проросійського «політичного православ'я». З іншого боку, при митрополиті Володимирі відбувся розквіт фаворитизму (протоієрей Віталій Косовський, митрополит Олександр (Драбинко), митрополит Антоній (Паканіч) та ін.), що при відсутності системної кадрової політики привело до гострої боротьби за владу в 2011–2013 рр. і кризи УПЦ в 2014–2015 рр.;

– розкрито, що після відходу від справ митрополита Володимира (24 лютого 2014 року) УПЦ опинилася в глибокій системній кризі через запеклу боротьбу за владу перед виборами нового Предстоятеля, невідповідність між діями УПЦ та суспільними запитами в умовах війни, загальне згортання проукраїнських тенденцій в УПЦ, неможливість для УПЦ запропонувати українському суспільству об'єднавчі та миротворчі проекти. Додатковими факторами, що поглибили кризу стали загострення конфліктних відносин УПЦ МП та УПЦ КП, замороження співробітництва з іншими українськими церквами, агресивна інформаційна політика УПЦ.

Уточнено:

– системна криза УПЦ має тенденцію до загострення, проте чим саме завершиться ця криза залежить від майбутнього української держави і суспільства, УПЦ КП та УАПЦ. При можливому після Всеправославного собору визнанні УПЦ КП з боку Константинопольського патріархату УПЦ очікує швидкий занепад і деструкція, при відсутності такого визнання – внутрішня стагнація і маргіналізація в суспільстві.

Набуло подальшого розвитку:

– положення про те, що становище українського православ'я в 1988–2015 роках мало специфічні риси, які утруднювали визнання його автокефалізації порівняно з історичними прецедентами становлення помісних церков у інших країнах

Теоретичне значення дослідження продиктоване необхідністю подолання кризових явищ в українському православ'ї, що виступає важливим дестабілізуючим чинником суспільно-політичного життя сучасної України.

Практичне значення дисертації. Результати, отримані у ході дослідження, можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих та філософських курсів у вищих навчальних закладах, а також для підготовки відповідної навчально-методичної літератури. Окремі результати дослідження можуть бути основою для рекомендацій державним органам

влади в зв'язку із новими викликами для національної безпеки в релігійній сфері України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Висновки та положення наукової новизни автор одержав особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи були представлені у вигляді доповідей і тез на таких міжнародних та науково-практичних конференціях: «Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства» (м. Чернівці, 28–29 травня 2014 року); «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)» (м. Тернопіль, 27–28 листопада 2014 року); «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне 10–11 грудня 2014 року); «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (м. Харків, 7–8 квітня 2015 року); «Религия и / или повседневность» (м. Мінськ, Білорусь, 16–18 квітня 2015 року); «Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії» (м. Чернівці, 23–24 квітня 2015 року); «Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє» (м. Київ, 8 травня 2015 року); «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (м. Рівне, 14 травня 2015 року); «Особистість, суспільство, політика – 2015 (Osobowość, społeczeństwo, polityka – 2015)» (м. Люблін, 20–21 травня 2015 року); «Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії» (м. Одеса, 22–23 травня 2015 року); «Церква і патріотизм: досвід Українського православ'я (присвячено 1000-літтю упокоєння святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира, Хрестителя Руси — України)» (м. Рівне, 26 травня 2015 року); «Scientific Horizons – 2015» (м. Лондон, 30 вересня – 7 жовтня 2015 року); «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м. Житомир, 1–2 жовтня 2015 року); «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (м. Житомир, 23 листопада 2015 року); «Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 25–27 листопада 2015 року); «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне 9–10 грудня 2015 року); «Україна: поступ у майбутнє» (м. Київ, 22 квітня 2016 року).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено у 9 публікаціях, 5 з яких надруковано в українських фахових виданнях, 2 статті у міжнародних журналах та 2 – у наукових журналах.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку літератури. Загальний обсяг дисертації складає 219 сторінок, із них основного тексту 180 сторінок, список використаних джерел і літератури містить 498 найменувань (39 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, головну проблему, сформульовано мету і наукові завдання роботи, зазначено наукову новизну та практичне значення дисертації, її зв'язок з науковими програмами, відображено апробацію її результатів.

У **першому розділі «Розвиток УПЦ як об'єкт наукового вивчення»** висвітлено стан наукової розробки теми, подано характеристику основних груп джерел, окреслені теоретико-методологічні засади роботи.

Першою групою джерел є релігієзнавчі роботи, які аналізують загальні особливості й актуальні проблеми українського православ'я, досліджують динаміку розвитку релігійності православних вірних за доби незалежності, виявляють специфічні риси міжправославного конфлікту в Україні. Найбільш важливими у цій групі джерел є праці В.Бондаренка, В.Єленського, С.Здіорука, А.Колодного, Л.Филипович, Ю.Чорноморця, О.Шуби, А.Юраша, П.Яроцького. Цікаві узагальнення релігієзнавчих досліджень знаходимо в аналітичних матеріалах Українського Центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, виданих у 2000, 2010, 2013 і 2014 роках. Також предметом особливої уваги релігієзнавців стали впливи зарубіжних релігійних центрів на стан справ українського православ'я. Особливе значення в цьому ключі мають роботи О.Сьоміна, С.Здіорука, В.Токмана, Н.Мітрохіна. Велике значення мають дослідження трансформацій ідеології РПЦ та релігійної політики РФ, серед яких ми використали праці С.Філатова, С.Шкіль, А.Окари, Б.Дубіна, Б.Кнорре, О.Морозова, М.Галіченко.

Друга група джерел – це історико-церковні матеріали, представлені працями про УПЦ часів незалежності, серед яких особливо місце належить книгам О.Драбинка, В.Петрушка, статтям із «Православної енциклопедії». Для цього різновиду літератури характерна заангажованість, викликана конфесійною упередженістю авторів.

Третя група джерел – це документи Соборів УПЦ, Синодів, офіційне листування. До цієї ж групи джерел зараховуємо доповіді та статті Предстоятеля митрополита Володимира, Предстоятеля митрополита Онуфрія, членів Синоду.

Четверта група джерел, яка є особливо цінною, – це полемічні твори представників «русофільської» та «українофільської» партій в УПЦ, їх численні інтерв'ю ЗМІ та автору дослідження. У дискурсі внутрішньоцерковних полемік часто свідомо чи несвідомо були виявлені

мотиви сторін протистояння, невідомі офіційній історіографії факти. Так само цінними джерелами є матеріали «усної історії» – інтерв'ю із єпископами, священниками і впливовими активістами УПЦ, проведені в 2014–2016 роках у Рівно, Львові та Києві.

Розгляд наукової літератури з питань, що вивчаються, дозволив зробити висновок про відсутність комплексного систематичного дослідження трансформацій УПЦ, в якому були б виявлені причини кількох змін політичної та геополітичної орієнтації, пояснені складні процеси творення ідентичності УПЦ, її розвитку та сучасної кризи.

Одні дослідники вбачають в УПЦ переважно проросійську духовно-політичну силу, інші оптимістично говорять про її укоріненість в українській ідентичності. Більш зваженою є позиція науковців, які говорять про прихований культурний розкол в УПЦ на проросійську і проукраїнську частини (В.Єленський, А.Окара) та відзначають коливання УПЦ між різними світоглядними орієнтаціями.

На основі релігієзнавчого аналізу широкого масиву історико-церковних і богословсько-канонічних матеріалів доведено, що становище українського православ'я в 1988–2015 роках мало специфічні риси, які утруднювали визнання його автокефалізації порівняно з історичними прецедентами становлення помісних церков в інших країнах. Особливо важливо, що сьогодні немає одностайної волі церковного народу щодо набуття автокефалії українським православ'ям і немає єдності серед українських єпископів. Ця умова відіграла значну роль у процесах набуття або відновлення автокефалії Руської, Болгарської, Румунської церков. Водночас, її не можна абсолютизувати, оскільки вона не враховувалася при відновленні чи наданні вперше автокефалії Грузинській, Албанській, Польській церквам. Всеправославні собори, а у проміжках між ними – Константинопольський патріарх є вищою апеляційною інстанцією, що може вирішити проблему статусу українського православ'я сьогодні.

У другому розділі «Становлення Української Православної Церкви (1988–1992)» проаналізовані трансформації Української Православної Церкви від українського екзархату РПЦ до УПЦ МП формації 1992 року.

У підрозділі 2.1 «Трансформація українського екзархату РПЦ в автономну Українську Православну Церкву» дається релігієзнавчий аналіз подій від святкування Тисячоліття Хрещення Русі у 1988 році, що змінила становище українського православ'я в суспільстві, до жовтня 1990 року, коли УПЦ отримала томос від Московського патріарха, згідно із яким «Українська Православна Церква є самостійною і незалежною у своєму управлінні та устрої». Каталізатором прискореного розвитку УПЦ в бік самостійності були не стільки процеси демократизації у суспільстві, скільки зовнішні виклики у вигляді становлення інших релігійних організацій.

У підрозділі 2.2 *«Намагання керівництва УПЦ здобути автокефалію»* доведено, що бажання автокефалії було не лише особистою думкою митрополита Філарета, але й консенсусним рішенням ієрархії, священства і мирян, що було виражено в рішеннях Собору УПЦ 1–3 листопада 1991 року. В своєму оптимістичному погляді на перспективи автокефалії УПЦ керівництво юрисдикції спиралося на прецеденти дарування автокефалії від РПЦ Грузинській Православній Церкві (1943 р.) і Православній Церкві в Америці (1970 р.), в результаті чого Москва отримала союзницькі юрисдикції.

У підрозділі 2.3 *«Криза УПЦ і становлення її як невід'ємної частини РПЦ з формальними ознаками автономної церкви»* доведено, що спротив автокефалізації УПЦ був породжений керівництвом Московської патріархії. Рішення Харківського собору 1992 року ідейно легітимізували як «відновлення церковної соборності» і до кінця президенства Л.Кравчука керівництво УПЦ запевняло державу і суспільство, що курс на автокефалію зберігається. Але в дійсності УПЦ знову стала автономною церквою у складі РПЦ, і навіть її автономний статус не визнавався Вселенським православ'ям, для якого вона була «сукупністю парафій РПЦ в Україні» (за висловом патріарха Варфоломія). Сформовані в 1992 році попередні умови для початку переговорів щодо об'єднання свідчили про небажання УПЦ бути відкритою до українських держави і суспільства, до інших релігійних організацій.

У третьому розділі *«Трансформаційні процеси в Українській Православній Церкві під час правління митрополита Володимира (1992–2013)»* встановлено, що основними причинами проросійського курсу в 1992–2004 роках були співпраця із проросійським спектром українського політикуму і страх перед можливим входженням в Україну Константинопольського патріархату, а українофільство 2007–2013 років було викликане загрозами владі керівництва УПЦ з боку Москви.

У підрозділі 3.1 *«УПЦ в церковному і політичному контекстах»* досліджено становлення і розвиток системи управління цієї церковної юрисдикції при митрополиті Володимирі, виникнення фаворитизму орієнтованого на російські еліти протоієрея В.Косовського, становлення співпраці з адміністрацією Л. Кучми, вагання вірних УПЦ в бік КПУ та П.Симоненка, виникнення систематичної співпраці з донецькою бізнесовою і політичною елітою.

У підрозділі 3.2 *«Геополітичне і церковно-політичне суперництво навколо УПЦ»* проаналізовані об'єктивні інтереси сторін, що змагаються за вплив на УПЦ. Встановлено, що Константинопольський патріархат бажає ослаблення РПЦ, а тому патріарху Варфоломію вигідне як усамостійнення українського православ'я, так і стан розколу. Керівництво УПЦ КП і УАПЦ

насправді не було ніколи зацікавленим у об'єднанні й унормуванні статусу українського православ'я, але завжди боролось за владу, що особливо яскраво виявилось при спробах Константинополя модерувати об'єднавчий процес в 2000–2001 і 2008 роках. Керівництво УПЦ завжди було зацікавлене у нейтралізації зусиль Константинопольського патріархату утворити на основі альтернативних українських православних юрисдикцій автономну канонічну церкву, і це спонукало до тісної співпраці з Партією регіонів із моменту її створення і до перемовин із УАПЦ 2005–2008 років, які вимагали імітації проукраїнських кроків.

У *підрозділі 3.3 «Поворот до україноцентризму і боротьба за самостійність УПЦ (2007–2013)»* доведено, що українофільський курс митрополита Володимира був відповіддю на тиск з боку Московської патріархії, пов'язаний із намаганням зупинити кар'єру його фаворита Олександра (Драбинка). Проти хіротонії останнього у єпископи категорично виступили патріарх Алексій та його оточення. У відповідь митрополит Володимир зібрав на хіротонію 19 грудня 2007 року єпископат УПЦ, за виключенням митрополита Агафангела і його вікарного єпископа Олексія (Гроху). 21 грудня 2007 року відбувся Архієрейський собор УПЦ, на якому було засуджене проросійське «політичне православ'я», взятий курс на деполітизацію церковного життя і становлення УПЦ як де-факто автокефальної церкви. Українофільська політика УПЦ знайшла свій вираз у боротьбі за незатверджену Московським патріархом редакцію статуту УПЦ, яку вдалося відстояти в 2008 році на Архієрейському соборі РПЦ, у 2011 на Соборі УПЦ, а також у 2012-му, при спробах «привести статут УПЦ до відповідності із статутом РПЦ». У результаті, усі рішення УПЦ не потребують для своєї чинності затвердження у Москві, обрання нового Предстоятеля УПЦ не «затверджується», а лише «благословляється». Становище УПЦ було особливо складним після того, як влітку 2009 року патріарх Кирил домовився із патріархом Варфоломієм про невтручання в українські справи в обмін на обіцянку спільно завершити підготовку до Всеправославного собору і провести його. У ряді програмних доповідей 2007–2013 років митрополит Володимир створив ідеологію православного українофільства для УПЦ, запропонував і реалізовував політику відкритості у відношенні до інших церков України, обґрунтовувалась необхідність відмови від проросійського «політичного православ'я» й «укорінення» в українському суспільстві. Митрополит Володимир розвивав вчення про УПЦ як помісну для України церкву, що має бути «національною» та об'єднувати «західноукраїнську» та «східноукраїнську» «культури» завдяки своїй відкритості. Імператив відкритості предстоятель УПЦ виводив із євхаристійної природи церкви. Ця відкритість передбачала можливість перемовин з альтернативними українськими православними юрисдикціями

без попередніх умов. Наслідком розвитку УПЦ та її діалогу із УПЦ КП, УАПЦ і помісними православними церквами світу мала стати канонічна автокефалія українського православ'я. Суттєвою складовою боротьби УПЦ за власну самостійність стала інформаційна політика митрополита Володимира, яка мала обґрунтувати необхідність «удосконалення канонічного статусу» і безпідставність аргументації прибічників збереження єдності із Москвою. Інформаційна політика УПЦ здійснювалась не лише через церковні ЗМІ (сайт «Православ'є в Україні», телеканал «Глас»), але через ряд формально незалежних ресурсів (сайти «Релігія в Україні», «Київська Русь»), що критикували ідеологію «русміра» та утверджували цінності вселенського і київського християнства. Митрополит Володимир створив ідеологію православного українофільства для УПЦ, запропонував і реалізовував політику відкритості у відношенні до інших церков України, домігся засудження проросійського «політичного православ'я». При митрополиті Володимирі відбувся розквіт фаворитизму (протоієрей Віталій Косовський, митрополит Олександр (Драбинко), митрополит Антоній (Паканіч) та ін.), що за відсутності системної кадрової політики привело до гострої боротьби за владу в 2011–2013 роках і кризи УПЦ в 2014–2015 роках. В кінці 2011 – на початку 2012 року митрополит Володимир був відсторонений від влади, а його оточення зазнало перших значних репресій. Повернення до влади митрополита Володимира 8 травня 2012 року стало можливим завдяки підтримці більшості єпископів УПЦ, яка висунула на роль нового фаворита владу Антонія (Паканіча), призначеного керуючим справами із розширеними повноваженнями. Спираючись на позитивний досвід відсторонення від посад ряду проросійських ієрархів (Іполіт Тульчинський, Антоній Олександрійський, Гурій Житомирський та ін.), владика Олександр (Драбинко) спробував розвинути успіх, відсторонивши від посад представників проросійського крила в Синоді. Ця спроба завершилась «ув'язненням» митрополита Олександра, що ускладнило становище УПЦ в останні місяці правління митрополита Володимира.

У четвертому розділі «Виникнення і розвиток системної кризи Української православної церкви на початку правління митрополита Онуфрія (2014–2015)» аналізуються основні особливості сучасного стану УПЦ. У зв'язку із неможливістю виконання обов'язків предстоятеля митрополитом Володимиром, 24 лютого 2014 року Синод УПЦ обрав місцеблюстителем Київського митрополичого престолу митрополита Онуфрія (Березовського), подолавши спротив митрополита Агафангела. У період місцеблюстителства митрополит Онуфрій виступав за партнерські відносини церкви і держави, церкви й суспільства; звертався із закликом припинити війну до В. Путіна і патріарха Кирила; дозволив розпочати

перемовини із УПЦ КП та УАПЦ. Останній процес провалився через небажання патріарха Філарета поступитись місцем предстоятеля об'єднаної церкви на користь кандидатури від УПЦ. У березні 2014 року митрополит Олександр (Драбинко) розпочав боротьбу за владу, яка була пізніше підтримана УПЦ КП. Внутрішній розбрат в УПЦ підірвав авторитет цієї юрисдикції. Після обрання митрополита Онуфрія Предстоятелем 13 серпня 2014 року все більш очевидними ставали невідповідності між діями УПЦ та суспільними запитами в умовах війни, загальне згортання проукраїнських тенденцій в УПЦ, неможливість для УПЦ запропонувати українському суспільству об'єднавчі та миротворчі проекти. Вибравши агресивну інформаційну війну проти УПЦ КП та її союзників, УПЦ свідомо виконує роль сателіта «Опозиційного блоку». Залишки авторитету УПЦ в релігійному середовищі України та суспільстві були знищені завдяки керованій із РФ інформаційній політиці УПЦ, яка повернулася до «мови ненависті» і риторики «оточеної фортеці». Знищення позитивних набутоків «українофільського» періоду правління митрополита Володимира, зміна нав'язуваного вірним типу ідентичності з відкритого до закритого перетворили УПЦ на «РПЦ в Україні». Системна криза УПЦ має тенденцію до загострення, проте, чим саме завершиться ця криза, залежить від майбутнього української держави і суспільства, а також від альтернативних православних юрисдикцій. В 2015 році УПЦ та її союзникам вдалося зірвати об'єднання УАПЦ та УПЦ КП, внаслідок чого Константинопольська патріархія розглядає лише УПЦ КП як можливого претендента на канонічне визнання. Якщо таке визнання відбудеться, УПЦ очікує швидкий занепад і деструкція, при відсутності такого визнання – внутрішня стагнація і маргіналізація в суспільстві. В перспективі УПЦ вже не може стати центром об'єднання українського православ'я, а тому для світового православ'я й українського суспільства все більш цікавим стає проект становлення канонічної помісної церкви шляхом розвитку УПЦ КП.

ВИСНОВКИ

Здійснений у дисертації комплексний теоретичний і фактографічний аналіз виникнення, становлення, сучасного стану й основних тенденцій розвитку УПЦ як автономної православної юрисдикції дає підстави для таких узагальнень та висновків.

УПЦ завжди мала обмежені можливості для власного розвитку, оскільки ситуація, що склалася в українському православ'ї, є унікальною. Як бачимо, необхідні умови – зокрема, єдина позиція православного українського єпископату при згоді народу – відсутні; і тому самопроголошення автокефалії немає чітких перспектив на визнання, а звична процедура клопотання до церкви-матері не може навіть формально

початися, кого б не вважали кіріархальною церквою – чи то Московський, чи то Константинопольський патріархати.

Сприятлива ситуація мала місце лише в 1991 році, коли на Соборі УПЦ 1–3 листопада вдалося забезпечити консенсусну підтримку прохання про автокефалію. В інші періоди українське православ'я було далеке від необхідних для повноцінного становлення помісної автокефальної церкви передумов, а тому розвиток УПЦ мав специфічний характер становлення самостійної церкви без чіткого традиційного канонічного статусу. Митрополитам Філарету, Володимирі й Онуфрію, як предстоятелям УПЦ, доводилося розвивати цю юрисдикцію в дуже складних, із церковно-канонічної точки зору, умовах, постійно будучи під загрозою радикальних дій Московської та Константинопольської патріархій.

УПЦ виникла шляхом трансформації українського екзархату РПЦ до статусу «умовно автономної» церкви (томос від 27 жовтня 1990 року), яка змагалася за автокефальний статус (Собор 1–3 листопада 1991 року). Ці два етапи розвитку були історично зумовленими, а переривання цих трансформацій, збереження канонічної єдності з Московським патріархатом було протиприродним.

УПЦ при митрополиті Володимирі розвивалася темпами меншими за динаміку росту УПЦ КП через відсторонений стиль правління, засилля фаворитизму, розрахунок на побудову храмів спонсорами. Ідеалом для керівництва УПЦ була «секуляризація зверху» за взірцем РФ, для досягнення чого застосовувалося «віп-місіонерство». Намагання знайти «спонсорів» було також пов'язане із пошуками союзників у протистоянні діям альтернативних православних юрисдикцій і можливому вторгненню Константинопольського патріархату в Україну. У 2001–2002 роках боязнь вторгнення Константинопольського патріархату породила зацікавленість керівництва УПЦ в прямій підтримці проросійських політичних сил. Ці побоювання були перебільшені, оскільки на заваді планам патріарха Варфоломія щодо становлення паралельної православної канонічної юрисдикції («естонський сценарій») стали особисті амбіції патріарха Філарета і наявність нездоланих внутрішніх суперечностей всередині УАПЦ. Додатковим фактором для того, щоб головним партнером УПЦ в Україні стала орієнтована на співпрацю з Росією частина української політичної та економічної еліти, були особисті зв'язки тодішнього фаворита митрополита Володимира протоієрея В.Косовського. Особливо тісні зв'язки були встановлені з Партією регіонів, що привело до прямої агітації в 2002 (за блок «За єдину Україну» через офіційні та неофіційні ЗМІ, фінансовані С.Циганковим і наближеним до М.Азарова фондом «Професіонал») і 2004 роках (за В.Януковича через публічні виступи кліру і листівки у храмах).

Загроза входження Константинополя за часів правління президента В.Ющенка привела до того, що митрополит Володимир пропонував УАПЦ ввійти до УПЦ на правах автономії, яка б підпорядковувалася

Константинопольському патріархату, але екзархом для якої був би він сам. Ці перемовини відволікали УАПЦ від переговорного процесу з УПЦ КП, але стали стимулом для засудження етнофелітизму УАПЦ та «політичного православ'я» УПЦ.

Українофільський поворот в грудні 2007 року був пов'язаний із намаганням митрополита Володимира захистити себе, свого фаворита Олександра (Драбинко) і УПЦ від загроз з боку церковної та світської Москви. Митрополит Володимир відстояв у протистоянні з Москвою нову редакцію статуту УПЦ, яка передбачала практично повну самостійність УПЦ. З 2007 по 2013 рік Предстоятель УПЦ проголосив цілий ряд «українофільських» доповідей, в яких була створена ідеологія відкритого типу православ'я, що мав об'єднати православних вірних всієї України та сприяти формуванню єдиної української культури без принципів розділень. У відставку було відправлено ряд проросійських архієреїв. УПЦ розвинула мережу офіційних та неофіційних ЗМІ, які займалися деструкцією ідей «руського міра» та популяризували відкритий тип православ'я. Спроби проросійських архієреїв відсторонити митрополита Володимира від влади (кінець 2011 – початок 2012 рр.) не знайшли підтримки більшості єпископату УПЦ. Повернення митрополита Володимира до керування УПЦ в травні 2012 року давало надію на кінцеве утвердження українофільського курсу УПЦ, але подальші події, пов'язані з боротьбою за владу в юрисдикції, привели до кризи УПЦ.

Вибори місцеблюстителем (24.01.2014), а потім і предстоятелем УПЦ (13.08.2014) митрополита Онуфрія, відсторонення від влади представників українофільської партії в УПЦ, небажання нового керівництва відстоювати самостійність УПЦ перед тиском Москви стали початком проросійського дрейфу юрисдикції. Авторитет УПЦ зазнав втрат через внутрішні чвари при боротьбі за владу та провал об'єднавчих процесів в українському православ'ї в 2014 році. Інформаційна війна із УПЦ КП не лише повернула у релігійний дискурс «мову ненависті», але й привела до антиукраїнських дій зі сторони керівництва УПЦ, до спроб підірвати авторитет України у світі. УПЦ втратила перспективу бути центром єднання для українського православ'я, і подальша криза цієї юрисдикції приведе до її практично повної деструкції у випадку визнання УПЦ КП з боку Константинопольського патріархату.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ліннік Ю.В. Постать митрополита Володимира в становленні української православної церкви московського патріархату /

- Ю.В.Ліннік // Філософські обрії: науково-теоретичний журнал. Полтава: Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленко, 2014. – Вип. 32. – С. 114–125.
2. Ліннік Ю.В. Трансформаційні процеси у Православ'ї в часи українського державотворення (кінець ХХ — ХХІ ст.) / Ю.В.Ліннік // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. – № 1–2 (13–14). – С. 265–271.
  3. Ліннік Ю.В. Духовна освіта в українській православній церкві московського патріархату: становлення, сучасний стан і перспективи / Ю.В.Ліннік // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015. – № 1–2 (17–18). – С.239–243.
  4. Ліннік Ю.В. Світоглядно-ідеологічна модель розвитку УПЦ МП (під час предстоятельства митрополита Онуфрія (Березовського)): спроба філософсько-релігієзнавчого аналізу / Ю.В.Ліннік // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. – Вип. 5. – Одеса, 2015. – С. 140–143.
  5. Ліннік Ю.В. Особливості позиції українських православних церков в протестному русі (2013 — 2014 рр.) / Ю.В.Ліннік // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП “Видавництво “Гілея”, 2014. – Вип. 88. – С. 57 – 61.

Статті у міжнародних наукових виданнях:

6. Линник Ю.В. Единая поместная православная церковь как фактор соборности Украины / Ю.В.Линник // Власть и общество. – Тбилиси 2015. – № 1 (33). – С. 36–50.
7. Линник Ю.В. Особенности позиции и направления деятельности УПЦ МП в условиях российской агрессии на востоке Украины / Ю.В.Линник // Власть и общество. – Тбилиси, 2015. – № 4 (36). – С. 210–215.

Статті в інших наукових виданнях:

8. Ліннік Ю.В. Феномен політичного православ'я: спроба релігієзнавчого аналізу / Ю.В.Ліннік // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 25. – Рівне : О. Зень, 2014. – С. 75–78.
9. Ліннік Ю.В. Проблеми конституювання помісної православної церкви в сучасній Україні / Ю.В.Ліннік // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 26. – Рівне : О. Зень, 2015. – С. 53–56.

АНОТАЦІЯ

Ліннік Ю. В. Розвиток Української Православної Церкви у контексті суспільно-політичних трансформацій (1988-2015). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню розвитку УПЦ як автономної церкви у складі Московської патріархії з 1988 по 2015 роки. Становлення УПЦ в 1988–1991 роках було шляхом до автокефалії. Повернення до розвитку в якості автономії в 1992 року привело УПЦ до необхідності партнерства із політичними силами проросійського спрямування. Відвернення загрози входження Константинопольського патріархату до України в 2000–2004 роках породило стратегічне партнерство із Партією регіонів та В. Януковичем, у 2005–2008 роках – діалог із УАПЦ. Поворот до українофільства в грудні 2007 року був зумовлений викликами з боку Москви особистій владі митрополита Володимира і його оточення. Митрополит Володимир відстояв статут УПЦ, що передбачав її практично повну самостійність; створив ідеологію православного українофільства для УПЦ; запропонував і реалізовував політику відкритості у відношенні до інших церков України; домогся засудження проросійського «політичного православ'я». Криза УПЦ 2014–2016 років породжена переходом керівництва УПЦ на позиції релігійного фундаменталізму, проросійською інформаційною війною УПЦ проти УПЦ КП та її союзників, невмінням відстояти автономію власної юрисдикції, невдалою кадровою політикою попереднього предстоятеля.

Ключові слова: Українська Православна Церква, Московський патріархат, Константинопольський патріархат, трансформації релігійної ідентичності, церковна геополітика, митрополит Володимир, митрополит Онуфрій.

АННОТАЦИЯ

Линник Ю. В. Развитие Украинской Православной Церкви в контексте общественно-политических трансформаций (1988–2015). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию развития УПЦ как автономной церкви в составе Московского патриархата с 1988 по 2015 годы. Становление УПЦ в 1988–1991 годах было путем к автокефалии.

Возвращение к развитию в качестве автономии в 1992 г. привело УПЦ к необходимости партнерства с политическими силами пророссийского направления. Предотвращения угрозы вхождения Константинопольского патриархата в Украину в 2000-2004 годах породило стратегическое партнерство с Партией регионов и В.Януковичем, в 2005–2008 годах способствовало развитию диалога с УАПЦ. Поворот к украинофильству в декабре 2007 года был обусловлен вызовами со стороны Москвы личной власти митрополита Владимира и его окружения. Митрополит Владимир отстаивал устав УПЦ, который предусматривал ее практически полную самостоятельность; создал идеологию православного украинофильства для УПЦ; предложил и реализовал политику открытости по отношению к другим церквям Украины; добился осуждения пророссийского «политического православия». После ухода от дел митрополита Владимира УПЦ оказалась в глубоком системном кризисе через ожесточенную борьбу за власть перед выборами нового Предстоятеля, несоответствие между действиями УПЦ и общественными запросами в условиях войны, общее свертывания проукраинских тенденций в УПЦ, невозможность для УПЦ предложить украинскому обществу объединительные и миротворческие проекты. Дополнительными факторами, которые углубили кризис, стали обострения конфликтных отношений УПЦ МП и УПЦ КП, замораживание сотрудничества с другими украинскими церквями, агрессивная информационная политика УПЦ, которой руководит Москва. Системный кризис УПЦ имеет тенденцию к обострению, однако чем именно завершится этот кризис зависит от будущего украинского государства и общества, УПЦ КП и УАПЦ. При возможном после Всеправославного собора признании УПЦ КП со стороны Константинопольского патриархата УПЦ ожидает быстрый упадок и деструкция, при отсутствии такого признания – внутренняя стагнация и маргинализация в обществе. Кризис УПЦ 2014–2016 годов порождена переходом руководства УПЦ на позиции религиозного фундаментализма, пророссийской информационной войной УПЦ против УПЦ КП и ее союзников, неумением отстаивать автономию собственной юрисдикции, неудачной кадровой политикой предыдущего предстоятеля.

Ключевые слова: Украинская Православная Церковь, Московский патриархат, Константинопольский патриархат, трансформации религиозной идентичности, церковная геополитика, митрополит Владимир, митрополит Онуфрий.

SUMMARY

Linnik Yu.V. Development of the Ukrainian Orthodox Church in the context of socio-political transformations (1988-2015). - Manuscript.

The dissertation is written to pursue the academic degree of a candidate of philosophic sciences, specialty 09.00.11 – Religious Studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2016.

The dissertation deals with the development of the Ukrainian Orthodox Autonomous Church as a part of the Moscow Patriarchate from 1988 to 2015. The formation of Orthodox Church in 1988–1991 became the way to autocephaly. The return of it to the development as autonomy in 1992 led to the need of the UPC to have partnership with the pro-Russian political forces direction. The threat of entry of the Patriarchate of Constantinople in Ukraine in 2000-2004 created a strategic partnership with the Party of Regions and V. Yanukovich. In 2005-2008 it contributed to the development of a dialogue with the UAOC. An Ukrainophilistic turn in December 2007 was caused by challenges from Moscow to Metropolitan Vladimir's personal power and his entourage. Metropolitan Vladimir defended the UOC statute that provided its almost complete independence; created the ideology of Orthodox Ukrainophilism for UOC; proposed and implemented a policy of openness to other churches in Ukraine; insisted on condemning the pro-Russian "political orthodoxy." The crisis of UPC in 2014-2016 was generated by several factors: the transition of its leaders to positions of a religious fundamentalism, the pro-Russian information war of UOC against the UOC-KP and its allies, the inability to defend the autonomy of its own jurisdiction, the unsuccessful personnel policy of the previous primate.

Key words: the Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate, the Patriarchate of Constantinople, the transformation of religious identity, church geopolitics, Metropolitan Vladimir, Metropolitan Onufriy.